

УДК 347.97/.99

М. В. Пенцов

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕЛІ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ СНД

За результатами вивчення історичного досвіду, аналізу сучасної наукової літератури наголошено на необхідності дослідження питань організації і діяльності органів судової влади України та країн СНД. Проаналізувавши теоретичні основи дослідження, автор дійшов висновків, що судова влада повинна бути незалежною від інших гілок влади, мати судову юрисдикцію та володіти функціями, притаманними тільки юрисдикційним органам судової влади.

Ключові слова: Конституція, країни СНД, державна влада, судова влада, модель судової влади, теоретико-компаративістська характеристика, механізм взаємних стримувань і противаг.

Становлення і розвиток України як правової держави – складний довготривалий процес, однією з успішних умов якого є вдосконалення правової системи і механізму держави, розвиток економічної, політичної систем, громадянського суспільства, а також підвищення рівня законності та правопорядку.

Однією із запорук забезпечення законності та правопорядку в українському суспільстві є ефективна діяльність судової гілки влади. На сьогодні практично немає сфери, на яку би не впливала діяльність суду, оскільки вона розповсюджується на всі справи в державі, а своїми рішеннями суд впливає на всі сторони суспільного життя. Стратегічна роль судової влади полягає в тому, що вона, з одного боку, покликана гарантувати реальність прав і свобод людини та громадянина, а з іншого, – забезпечити ефективну діяльність усіх інших гілок державної влади.

Особливий інтерес у цьому аспекті становить аналіз організації і діяльності органів судової влади тих країн СНД, які «долають» близький за історично-політичним змістом із Україною шлях від держав радянського типу до правового.

На сьогодні проблема теоретико-компаративістської характеристики моделі судової влади України та країн СНД не знайшла належного висвітлення в сучасній юридичній літературі. Проте розгляд цієї проблематики на загальнотеоретичному рівні є актуальним, оскільки створює наукові підстави для результативної модернізації судової системи України.

Термін «судова влада» досліджувався вже в дореволюційній Росії, хоча як галузь державної влади вона не розглядалася. У Радянському Союзі принцип поділу влади не був визнаний. Зокрема, М. І. Клеандров зазначає, що в період з 1928 по 1934 рр. Голова Верховного Суду РРФСР був за посадою заступником народного комісара юстиції, а судові управління здійснювали організаційно-інструкторські керівники Нарком'юсту. Тобто судова влада, по суті, підкорялася виконавчій [1]. Сам термін «судова влада» у законодавстві Радянського Союзу не вживався, а предметом наукового дослідження були правосуддя як державна функція і суд як державний орган.

Аналізуючи дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців, можна констатувати різні підходи, що використовуються в розгляді поняття «судова влада»:

1. Функціональний підхід, тобто визначення судової влади, виходячи з її призначення та її функцій. За такого підходу судова влада характеризується як самостійна й незалежна гілка державної влади [2, 52; 3, с. 284], створена для вирішення на основі закону

соціальних конфліктів; контролю за конституційністю законів; захисту прав громадян в їх відносинах з органами виконавчої влади і посадовими особами; контролю за дотриманням прав громадян при розслідуванні злочинів; установалення найбільш значущих юридичних фактів і станів [4, с. 81; 5, с. 18; 6, с. 46; 7, с. 24]; реального забезпечення принципу верховенства права і повної реалізації вимог закону [8, с. 31]; судова влада є функцією державного органу – суду [9, с. 27–29; 10, с. 44] або функцією державної влади, яка реалізується через діяльність системи судів та органів організаційного (кадрового і допоміжного) забезпечення [11].

2. Інституціональний підхід, тобто розгляд судової влади через систему спеціальних органів, судів [12, с. 22], які мають цілісну систему спеціальних державних органів [13, с. 151], що володіють передбаченими законом владними повноваженнями, спрямованими на встановлення істини, відновлення справедливості, розгляд спорів і покарання винних [14, с. 6], рішення яких є загальнообов'язковими [15, с. 44] і які навіть мають суверенітет у відносинах з іншими гілками влади [16, с. 12].

3. Організаційний підхід щодо визначення судової влади через форми і принципи її організації й діяльності: судова влада розглядається як особлива форма діяльності держави, що здійснює свої владні повноваження спеціально створеними державними органами – судами у чітко встановленій законом процесуальній формі і засобами [17, с. 8] у сфері захисту конституційного ладу, прав і законних інтересів людини й громадянина, державних органів, підприємств, установ, організацій та інших об'єднань [18, с. 69; 19, с. 4; 20, с. 44]. Слід зазначити, що за такого підходу судова влада здійснюється шляхом гласного, колегіального розгляду й вирішення в судових засіданнях спорів про право [3, с. 284].

Видатний французький мислитель Ш. Л. Монтеск'є стверджував, що для людства немає нічого важливішого, ніж правосуддя [21, с. 19]. Класичною є теорія поділу влади, викладена у його працях. Відправна точка його вчення – формулювання індивідуальної свободи особи як блага. Саме це і спонукало автора до виокремлення судової влади, що є особистим внеском Монтеск'є у розвиток теорії поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову.

На відміну від Ш. Л. Монтеск'є французький мислитель Ж. Ж. Руссо у своїй праці «Про суспільний договір...» (1762 р.) значно повніше представляв теорію поділу влади. Зокрема, Руссо одним із перших визначив функціональну роль суду як гаранта недоторканності свободи людини. Він писав про право арештованого на оскарження в суд, про повноваження суду перевірити обґрунтованість обмеження свободи людини [22].

У вітчизняній і зарубіжній літературі наведено багато визначень судової влади. Використовуються різні підходи в розгляді цього поняття. Зокрема, за визначенням російського дослідника

І. Я. Фойницького, судова влада утворює систему підлеглих закону органів, покликаних до застосування закону в порядку судового провадження [18, с. 158]. Такий підхід до поняття судової влади був характерний для радянського періоду. В цей час судову владу Ю. А. Дмитрієв і Г. Г. Черемних визначають як систему державних і муніципальних органів, що володіють передбаченими законом владними повноваженнями, спрямованими на встановлення істини, відновлення справедливості і покарання винних. Рішення таких органів обов'язкові до виконання всіма особами, яких вони стосуються [15].

Інший підхід щодо визначення судової влади, відомий ще законодавству періоду судової реформи 1864 р., полягає в її розумінні як діяльності з безпосереднього розгляду судових справ [23, с. 17]; у тому, що «влада судова належить судам, без будь-якої участі влади адміністративної» [24, с. 14].

Як гілку державної влади, що здійснюється «окремими органами, які не несуть функцій адміністративних чи законодавчих», покликану «здійснювати утвердження панування закону в суспільному житті, боротися зі свавіллям і насильством, ... усесторонньому розгляді справу» – ще на початку минулого століття визначав судову владу відомий вчений С. В. Прилуцький [25, с. 49].

На думку Ю. М. Грошевського та І. К. Марочкіна, поняття «судова влада» і «правосуддя» є близькими за суттю. Основу судової влади становить сукупність судових органів з відповідними повноваженнями. Головним призначенням цих органів є розв'язання правових конфліктів: між людьми, людиною і державою, різними структурами держави [26].

Таким чином, судову владу слід розглядати як різновид державної влади. Судова влада самостійно і незалежно від інших видів державної влади (законодавчої і виконавчої) здійснює владні, публічно-правові повноваження у встановлених державою формах і з використанням відповідних правових процедур.

Виходячи з проведеного нами аналізу теоретико-методологічних засад функціонування інституту судової влади, можна визначити такі основні його визначальні особливості, що досліджувалися у вітчизняній літературі:

1) судова влада повинна бути незалежною від інших гілок влади з тим, щоб жодна з них не втручалася в її спеціальну компетенцію. Так, відповідно до ст. 19 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. [27] суди загальної юрисдикції утворюються і ліквідовуються Президентом України за поданням міністра юстиції України на підставі пропозиції голови відповідного вищого спеціалізованого суду. Більше того, законодавчу норму щодо права Президента України ліквідовувати суди загальної юрисдикції визнано конституційною відповідним рішенням Конституційного

Суду України [28]. Законодавчий орган теж бере участь у формуванні судової влади. Зокрема, згідно із ч. 5 ст. 74 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховна Рада України відповідно до подання Вищої кваліфікаційної комісії суддів України приймає рішення про обрання на посаду судді безстроково в порядку, встановленому законом. Частина 5 ст. 105 передбачає, що на підставі подання Вищої ради юстиції Верховна Рада України приймає постанову про звільнення судді з посади. Як вбачається з наведеного, у процесі формування судової влади активно беруть участь всі гілки влади;

2) судова влада володіє функціями, притаманними тільки юрисдикційним органам судової влади;

3) органи судової влади повинні мати судову юрисдикцію і здійснювати свою діяльність у відповідних процесуальних формах.

Більшість українських та російських учених середини XIX – початку XX ст. (В. Гессен, А. Градовський, М. Ковалевський, Н. Коркунов, О. Лазаревський) підтримували теорію поділу влади, але з деякими обмеженнями. Незважаючи на різні підходи до визначення змісту своєї концепції, за висновками дослідника І. Я. Фойницького, всі вони були одноставні в тому, що судовій владі належить бути самостійною, незалежною від інших гілок влади, але зібрані разом усі вони повинні становити єдину державну владу [18].

Дослідження вчених та історичний досвід показали: якщо реальна влада належить не представницьким органам, а політичній структурі, що де-факто має владні повноваження, а де-юре є організацією громадською, організаційно-правова належність влади представницьким органам є не чим іншим, як фікцією [29, с. 143].

Аналіз сучасної наукової юридичної літератури свідчить про такі досліджені елементи принципу поділу влади:

1) поділ державної влади на гілки, що становлять відповідні види державних органів – носіїв законодавчої, виконавчої й судової гілок влади, які є рівними, незалежними й самостійними в межах своєї компетенції, мають можливості стримувати одна одну;

2) відсутність органу, в якому концентрувалася б уся повнота державної влади;

3) верховенство парламенту, що означає не підпорядкування йому інших гілок влади парламенту, а найвищий ступінь його легітимності як органу, який обраний народом і безпосередньо представляє його інтереси, й на цій підставі уповноважений приймати закони та інші нормативні акти, якими керуються інші органи державної влади;

4) функціонування механізму взаємних стримувань і противаг, що передбачає тісну компетенційну взаємодію й урівноваження гілок державної влади для оперативного вирішення проблем державного функціонування та обмеження влади кожного органу

держави з метою запобігання її зосередження в межах будь-якої гілки на шкоду іншим [30; 31].

До цього часу законодавством України не визначено поняття «судова влада», а наведено лише форми її реалізації. Зарубіжне законодавство також не розкриває цього поняття. Так, конституції країн – учасниць СНД, використовуючи поняття «судова влада» (наприклад, глава 7 Конституції Російської Федерації, глава 6 Конституції Вірменії та ін.), не розкривають суть терміна. З цього приводу В. Є. Скомороха, який був Головою Конституційного Суду України зазначав, що відсутність визначення змісту поняття «судова влада» у законодавстві держав призводить до того, що окремі науковці отожднюють судову владу з правосуддям [32]. Крім того, відсутність цього визначення в законодавстві призводить до багатоманітності поглядів на поняття «судова влада» у правовій літературі.

На підставі вищевикладеного серед теоретичних **висновків** доцільно виділити такі:

1) виходячи з проведеного аналізу теоретичних засад функціонування інституту судової влади, визначено основні його особливості, що досліджувалися в науково-правовій літературі; висвітлено стан наукової розробки досліджуваної проблеми вітчизняними і зарубіжними вченими;

2) проаналізовано основні положення, що пов'язані зі становленням судової влади в Україні та країнах СНД;

3) за результатами аналізу дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців було констатовано різноманітність і плюралізм підходів, що використовуються у правовій науці у розгляді поняття «судова влада».

4) констатовано, що судова влада на сучасному етапі у структурі державного апарату України та країн СНД є учасником проведення всіх функцій держави і набуває універсального характеру.

Список використаних джерел: 1. Клеандров М. И. Экономическое правосудие в России: прошлое, настоящее, будущее / М. И. Клеандров. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 367 с. 2. Гафуров Х. М. Судебная система Республики Таджикистан (сравнительно-правовой анализ) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Гафуров Хайрулло Мирзамонович. – М., 2006. – 198 с. 3. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 1996. – 472 с. 4. Судебная власть / под ред. И. Л. Пертухина. – М. : Велби, 2003. – 720 с. 5. Тимченко С. М. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. / С. М. Тимченко. – Київ : Центр навч. літ., 2004. – 304 с. 6. Сердюк В. В. Верховний Суд України в системі розподілу функцій влади: монографія / В. В. Сердюк. – Київ : Істина, 2007. – 232 с. 7. Штогун С. Г. Правові проблеми організації і функціонування місцевих загальних судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Штогун Сергій Григорович. – Харків, 2004. – 245 с. 8. Притика Д. Правові проблеми судового управління / Д. Притика // Право України. – 2003. – № 3. – С. 30–36. 9. Изварина А. Ф. Судебная власть в

Российской Федерации : учеб. пособие для юрид. вузов и фак. / А. Ф. Изварина. – Ростов н/Д. : МарТ, 2001. – 344 с. **10.** Конституционный Суд России : справочник / сост.: М. С. Балутенко, Г. В. Белонучкин, К. А. Катанян ; под общ. ред. К. А. Катанян. – Изд. 2-е. – М. : Панорама, 1997. – 384 с. **11.** Бородин І. Судова влада у теорії поділу влад / І. Бородин // Право України. – 2002. – № 10. – С. 11–14. **12.** Бородин С. В. О судебной власти в России / С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев // Государство и право. – 2001. – № 10. – С. 21–27. **13.** Борденюк В. І. Судова влада як складова механізму держави та державного управління / В. І. Борденюк // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 2. – С. 151–163. **14.** Судостроительство в Российской Федерации : конспект лекций / авт.-сост. И. В. Кудряшов. – М. : Приор-издат, 2003. – 144 с. – (В помощь студенту). **15.** Дмитриев Ю. А. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека / Ю. А. Дмитриев, Г. Г. Черемных // Государство и право. – 1997. – № 8. – С. 44–49. **16.** Савельева Т. А. Судебная власть в гражданском процессе / Т. А. Савельева. – Саратов : СГАП, 1997. – 72 с. **17.** Колоколов Н. А. Теория судебных систем: особенности конституционного регулирования, судебного строительства и организации судебной деятельности в федеративном государстве / Н. А. Колоколов, С. Г. Павликов. – М. : Юрлитинформ, 2007. – 398 с. **18.** Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий ; общ. ред., послесл., прим.: Смирнова А. В. – СПб. : Альфа, 1996. – Т. 1. – 552 с. **19.** Богданов Е. В. Правосудие как форма осуществления судебной власти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Богданов Евгений Валерьевич. – Минск, 2003. – 20 с. **20.** Масликов И. С. Судебная власть в государственном механизме Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Масликов Иван Степанович. – М., 1997. – 217 с. **21.** Монтескье Ш. Л. О духе законов / Шарль Лии Монтескье ; сост., пер. и коммент. А. В. Матешук. – М. : Мысль, 1999. – 672 с. **22.** Поняття та ознаки судової влади. Суд і правосуддя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=439931>. **23.** Вінокурова Л. В. Судова влада у взаємодії громадянського суспільства та держави : автореф. дис. ... канд. політол. наук : 23.00.02 / Вінокурова Лідія Валеріївна. – Одеса, 2009. – 20 с. **24.** Холод Ю. А. Загальна поліція Російської імперії в Україні в 1862–1905 рр. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Холод Юрій Анатолійович. – Харків, 2001. – 20 с. **25.** Прилуцький С. Єдність судової влади і правовий статус Верховного Суду України: концептуальні засади та проблеми їх реалізації / С. Прилуцький // Право України. – 2012. – № 11–12. – С. 42–51. **26.** Грошевский Ю. М. Органы судебной власти в Украине / Ю. М. Грошевский, И. К. Марочкин. – Киев : Ин Юре, 1997. – 20 с. **27.** Про судостроїть і статус суддів : закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI // Офіційний вісник України. – 2010 – № 55/1. – Ст. 1900. **28.** Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про судостроїть і статус суддів», «Про Вищу раду юстиції» (справа про повноваження державних органів у сфері судострою) : від 21 черв. 2011 р. № 7-рп/2011, спр. № 1-7/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-11>. **29.** Сібільова Н. В. Судова влада в системі поділу влади / Н. В. Сібільова // Питання боротьби зі

злочинністю. – Вип. 6. – 2002. – С. 135–145. **30.** Протасова В. Є. Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Протасова Вікторія Євгенівна. – Харків, 2008. – 20 с. **31.** Про Регламент Верховної Ради України : постанова Верховної Ради України від 16 берез. 2006 р. № 3547-IV // Офіційний вісник України. – 2006. – № 16. – Ст. 1174. **32.** Зубачова І. С. Визначення сутності поняття судової влади та її роль у побудові правової, демократичної держави [Електронний ресурс] / Зубачова Ірина Сергіївна ; Наук. т-во Івана Кушніра. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=44205>.

Надійшла до редколегії 22.05.2014

Пенцов М. В. Теоретические основы исследования модели судебной власти в Украине и странах СНГ

По результатам изучения исторического опыта, анализа современной научной литературы указано на необходимость исследования вопросов организации и деятельности органов судебной власти Украины и стран СНГ. Проанализированы теоретические основы исследования, автор пришел к выводам о том, что судебная власть должна быть независимой от других органов власти, иметь судебную юрисдикцию и владеть функциями, характерными только юрисдикционным органам судебной власти.

Ключевые слова: Конституция, страны СНГ, государственная власть, судебная власть, модель судебной власти, теоретично-компаративистская характеристика, механизм взаимных сдержек и противовесов.

Pentsov M. V. Theoretical bases of research of the model of judicial branch in Ukraine and CIS countries

The primary purpose of the research is the current status of this problem in the scientific literature on the basis of theoretical-comparative analysis of judicial branch of Ukraine and CIS countries.

The comparative analysis of judicial branch of Ukraine and CIS countries is not embodied in modern national and foreign literature that determines the timeliness of the topic at general theoretic level. The research creates science behind for the effective development of the judicial system of Ukraine. It is scientific novelty that the organization and activity of judicial body of CIS countries is analyzed.

Having analyzed researches of native and foreign scientists, the author pointed different approaches that are used for consideration of concept «judicial branch». Based on the research findings, the author states that the term «judicial branch» has been defined neither in Ukrainian legislation, nor in foreign legislation. According to the research, judicial branch can be described as a variety of state power. Judicial branch independently and regardless of other types of state power (legislative and executive), carries out authoritative, public-law power and authority in the forms set by the state, with the use of corresponding legal procedures. Having analyzed theoretical-methodological principles of functioning of judicial branch, an author determines the basic features of judicial branch in Ukraine and CIS countries.

The research has a practical bearing on the further development of legal science, improvement of legislation that regulates organization and functioning of the judicial branch in Ukraine.

The article analyzes current status of this problem in the scientific literature. It is proved, that the strategic role of judicial branch is to guaranty human and civil rights and freedoms, as well as ensure effective activity of the other branches. A variety of approaches that are used in legal science when considering the concept «judicial branch» is established. It is proved, that at the present stage judicial branch, as a part of the state apparatus of Ukraine and CIS countries, participates in realization of all state functions and acquires universal character.

Keywords: Constitution, CIS countries, state power, judicial branch, model of judicial branch, theoretical-comparative analysis, mechanism of mutual inhibitions and counterbalances.

